

AŞIRI/ÇOK ZAYIF HADİS: TARİHSEL BİR KAVRAM ANALİZİ*

VERY WEAK HADITH NARRATIONS: A HISTORICAL CONCEPTUAL ANALYSIS

Geliş Tarihi: 12.09.2019 Kabul Tarihi: 28.11.2019

✉ **FATMA BETÜL ALTINTAŞ**

ARŞ GÖR. DR.

ERCİYES ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAK.

Orcid.org/ 0000-0002-9814-5472

fatmazehrabetul@gmail.com

ÖZ

Zayıf hadis, sahih ve hasen hadis şartlarını taşımayan rivayetlerdir. Zayıf hadislerin zayıflık dereceleri birbirinden farklıdır. Hadis usulüne göre, bazı zayıf hadisler başka rivayetlerle desteklendiğinde hasen derecesine çıkabilirken, bazı zayıf hadisler bu takviyeye uygun değildir. Bu şekilde yükselmeye uygun olmayan ve mütâbi veya şahidleri bulunsa da içinde buldukları zayıflıktan kurtulamayan hadislere “çok/aşırı zayıf hadis” denilebilir.

Hadis ıstılahlarının çoğunda olduğu gibi rivayetlerin zayıflığının derecesine dair ifadeler ile “çok/aşırı zayıf hadis” kavramı da belli sebepler doğrultusunda ve tedricen ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada, “çok/aşırı zayıf hadis” tabirinin ortaya çıkış serüveni üzerinde durulmuş, hadis usulüne göre hangi rivayetlerin çok zayıf kabul edildiğine ve çok zayıf hadislerin tespit yöntemlerine değinilmiştir. Rivayetlerin zayıflıklarının dereceleri ile bağlantılı düşünülebilecek kullanımların hadis usulüne dair eserlerde farklı tabirlerle de olsa ilk olarak hicri VII. yüzyılda görüldüğü; rivayetlerin çok/aşırı zayıflığına dair ıstılahın ise hicri VIII. yüzyılda zayıf hadislerle amel şartlarına dair tartışmalarla birlikte yaygınlık kazandığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çok Zayıf hadis, Zayıf Hadis, Hasen Hadis, Mütâbi, Şâhid.

ABSTRACT

A weak hadith is one that does not have the characteristics of authentic and good hadith. The level of weakness of weak hadiths differ. According to the hadith methodology, while some weak hadiths can be raised to the level of good hadith if supported by other narrations, some other weak hadiths cannot be done so. Hadiths that are not possible to be raised to the level of good hadith and whose characteristics that make them weak cannot be removed even if they have confirmatory narrators can be called “very weak hadith”.

As in most of the hadith terms, the terms relating to the degree of weakness of the narrations and the concept of “very weak hadith” have emerged gradually and for certain reasons. This study deals with the emergence and development of the term “very weak hadith”, which narrations are considered very weak according to the hadith methodology, and the methods of identification of very weak hadiths.

Keywords: Very Weak Narrations, Weak Narrations, Hasan Hadith, Confirmations, Follow-ups.

Giriş

I. ÇOK ZAYIF HADİS VE HADİSLERİN ZAYIFLIK DERECELERİ İLE İLGİLİ KULLANIMLAR

Hasen ve sahih hadisin şartlarını taşımayan rivayetlerin bütününe zayıf hadis denmektedir.¹ Zayıf hadislerin de farklı dereceleri vardır. Bu çalışmada zayıflığının derecesi fazla olan hadisler ve tespit yöntemleri üzerinde durulacak, hadislerin zayıflık derecelerinin gündeme gelişinin tarihsel serüveni takip edilecek ve zayıflığının derecesi fazla olan hadislerle ilgili bir isimlendirme denemesi yapılacaktır.

Bilindiği gibi zayıf hadislerin, iki veya daha çok tarikten gelmeleri durumunda hasen derecesine yükselebilmeleri mümkündür.² Bununla birlikte, zayıf bir hadisin başka tariklerle desteklenerek yükselebilmesi için bazı şartlara sahip olması gerekir. Benzer şekilde, bir rivayetin, başka bir rivayete mütâbi olarak kullanılabilmesi için de çeşitli

* Bu çalışma, 2012 yılında Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde kabul edilen “Hanefî ve Şâfiî Fıkıh Kitaplarındaki Za’fî Şiddetli Rivayetler (el-Hidaye ve eş-Şerhu’l-Kebir Örneği)” isimli yüksek lisans tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

¹ Ebû ‘Amr Osmân b. Abdurrahmân İbnü’s-Salâh, *Ulûmu’l-hadis (Mukaddimetü İbni’s-Salâh)* (Beyrut: Daru’l Fikr, t.y.), 41; Sâlih Subhi, *Hadis İlimleri ve Hadis İstisnâhları*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1971), 132; Celâleddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr Süyûtî, *Tedribü’r-râvî fi şerhi Takrîbi’n-Nevevî* (Beyrut: Dârü’l-kütübü’l-‘ilmiyye, 1996), 1: 91. İbn Hacer ise zayıf hadisi “Kabul sıfatlarını kendinde taşımayan her hadistir” şeklinde tanımlamaktadır Ebü’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *en-Nüket alâ İbni’s-Salâh* (Medine: 1984), 1: 490-491.

² Genel kabul bu yönde olmakla birlikte, İbn Hazm gibi buna itiraz eden âlimler de mevcuttur. Zerkeşî, İbn Hazm’ın zayıf hadisin diğer zayıf hadisin ancak zayıflığını artırdığı görüşünü merdûd kabul etmiştir. İbn Hazm’a ait görüşün eleştirisi için Bkz. Bedreddîn Muhammed b. Abdullâh Zerkeşî, *en-Nüket alâ İbni’s-Salâh* (Riyâd: Mektebetü Edvâü’s-Selef, 1998), 1: 322.

şartları taşıması gereklidir. Yani, rivayetlerin hem şâhid veya mütâbî³ olabilmeleri hem de şâhid ve mütâbîler tarafından desteklenebilmesi için, bir takım şartlar taşımaları gerekmektedir.⁴ Bu tür yükselmeye uygun olmayan ve mütâbî veya şâhidleri bulunsa da mütâbaata elverişli olmayan rivayetlere *çok zayıf hadisler* ismini vermek mümkündür.⁵

Hadis ilimlerine dair kaynaklarda rivayetler arasında, rivayetlerin zayıflıklarındaki derecelere göre bir ayırım yapılmakta ve “çok zayıf” tabiri çok zayıf râviler hakkında bir cerh ifadesi olarak kullanılmaktadır. Fakat mervî için doğrudan böyle bir adlandırma bulunmaz. Bununla birlikte mervî ile ilgili olarak bu kullanım ilerleyen dönemlerde özellikle çağdaş hadis usûlü eserlerinde görülmektedir.⁶

Klasik hadis usûlü eserlerinde, hadislerin zayıflığının derecesi ile ilgili konulara “Hasen li ğayrihi” hadisler ve hadisleri “hasen li ğayrihi” seviyesine çıkaran mütâbî veya şâhidlerin özellikleri anlatılırken; zayıf hadislerin derecelerinden ve mütâbî veya şâhidi olsa da mertebesi yükselemeyen zayıf hadislerden bahsedilirken; zayıf hadisin rivayet edilmesi ve zayıf hadisle amel edilmesiyle ilgili tartışmalar aktarılırken yer verilmektedir.

Çok zayıf hadislerle ilgili yukarıda zikrettiğimiz tanım üzerinde durmak gerekmektedir. “Mütâbî veya şâhidleri bulunsa da zayıflıktan kurtulamayan” ifadesi, bir rivayet kaç tarikten gelirse gelsin, tariklerden biri çok zayıf ise rivayetin genel hükmünün çok zayıf sayılması gerektiği şeklinde anlaşılmaktadır. Mesela, dört farklı tarikten gelen bir rivayetin, üç tarikinin çok zayıf olmaması bir tarikinin ise çok zayıf olması durumunda, hadis usûlü kaidelerine göre, çok zayıf tarik esas alınacak olursa diğer tarikler, bu rivayetin sıhhat derecesine katkı sağlayamaz, zayıflığı azaltıp gideremezler. Fakat eğer çok zayıf olmayan tariklerden biri esas alınacak olursa çok zayıf olmayan tarikler, birbirlerini destekleyerek rivayeti zayıflıktan kurtarabilir, hatta hasen derecesine yükseltebilirler. Bu durumda, tariklerin biri esas alındığında rivayet çok zayıf sayılması gerekirken, başka bir tarik esas alındığında, aynı rivayet zayıflıktan kurtulabilecektir.

Bu karışıklık, fıkhıta sıkça kullanılan “kuvvetli zayıfın üstüne bina edilmez” ilkesi gereği, tariklerin en sağlamını asıl olarak kabul edip, di-

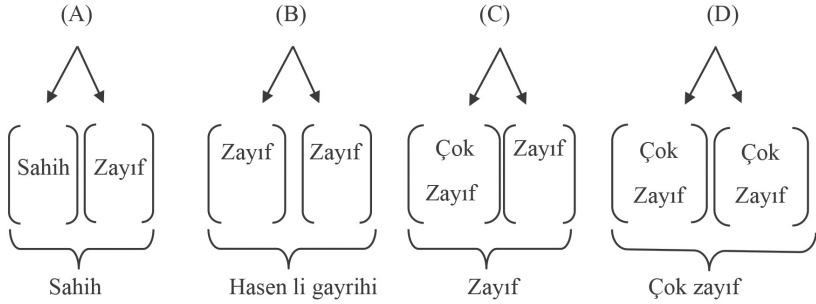
³ Bir rivayet, senedin bir yerinde birleşmek şartıyla, başka bir tarikten daha geliyorsa, ikinci rivayete *mütâbî* denir. Bir rivayetle aynı manada, farklı bir sahabiden gelen rivayete ise *şâhid* denir. Süyûtî, *Tedribü'r-râvî fi şerhi Takribi'n-Nevevî*, 1: 130.

⁴ Mâhir Yâsin, *Eşerü ilel'l-hadiş fi ihtilâfi'l-Fukaḥa* (Amman: 2000), 35.

⁵ Bu çalışmada zayıflığın fazlalığını şiddet kelimesi ile anlatan “za’fi şiddetli hadis” tamlaması yerine, *çok/aşırı zayıf hadis* isimlendirilmesinin kullanımında “za’fi şiddetli” ifadesinin yeterince anlamlı bir çağrışımında bulunmaması ve şiddet kelimesinin Türkçe’de bir şeyin derecesinden ziyade kaba kuvvet anlamında kullanılması etkilidir.

⁶ Örnek olarak bkz: Muhammed b. Muhammed Ebû Şühbe, *el-Vasit fi Ulumi Mustalahi'l Hadis* (Alemü'l Marife, 1983), 74; Şerif Hatim b. Arif el-Avni, *el-Menhecü'l-Muğtarah li fehmi'l Mustalah* (Daru'l-Hicra, 1996), 271.

ğerlerini ona destekçi olarak kullanmak suretiyle çözülebilir. Sehâvî (ö. 902/1496), bu konuyu dile getirmekte ve uygun olanın “en az zayıf” yani en kuvvetli olan tarîkin esas alınması olduğunu söylemektedir.⁷ İbn Hacer (ö. 852/1448), İbnü’s-Salâh’ın (ö. 643/1245) *Ulümü’l-hadîş*’i üzerine yazdığı *en-Nüket* adlı eserinde rivayetin mütâbi olarak kullanılabilmesinin şartlarından bahsederken tariklerin hangisinin esas alınması gerektiğine dair fikir beyanında bulunurken rivayetlerin niteliği konusunda şunları söylemektedir: “(İbnü’s-Salâh) neyin destek⁸ olarak kullanılabileceğine dair bir kriter zikretmemiştir. Dolayısıyla konu, kabul veya red açısından iki ihtimale dayanmaktadır. Her iki ihtimal de birbirine eşit olursa o zaman (rivayetin) mütâbi olarak geçerli kabul edilmesi daha uygundur. Reddedilme ihtimali güçlüyse o zaman destek olarak kabul edilmez. Kabul ihtimali güçlüyse artık o rivayet destek değildir ve bizzat kendisi hasendir.”⁹ İbn Hacer’in bu sözü, şu duruma işaret etmektedir: Bir rivayetin tarîklerinden bir tanesi diğerlerine destek olarak kabul edilebilecek kadar güçlüyse, yani çok zayıf değilse, zaten bu durumda rivayetin çok zayıf olmayan bir tarîki olduğu için, rivayet artık çok zayıf sayılamaz. Eğer tarîklerin tümü, destek olarak kabul edilemeyecek kadar zayıfsa bu tarîklerin hiçbiri destek olarak kullanılamaz ve rivayet zayıflıktan kurtulamaz. Birden fazla tarîkten gelen rivayetlerin sıhhat durumu, ana hatlarıyla şekillerdeki gibi özetlenebilir:

Bu tablolara göre¹⁰ bir rivayet biri sahîh biri zayıf iki tarîkten geliyorsa, sahîh kabul edilebilir (A). İki zayıf hadis eğer mütâbaâta uygun iseler, bir araya geldiklerinde hadis *hasen li gayrihi* seviyesi çıkar (B). Bir rivayet bir tarîkten zayıf diğer tarîkten çok zayıf olarak geliyorsa, çok zayıf olmayan

⁷ Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdîrrahmân b. Muhammed Sehâvî, *Fet-hu'l-muğîs bi-şerhi Elfiyyeti'l-hadîs* (Riyad: Mektebetü Dârü'l-minhâc, 1426), 1: 130.

⁸ İbn Hacer burada “destek” şeklinde tercüme ettiğimiz ifade için “جائرًا” kelimesini kullanmaktadır.

⁹ İbn Hacer el-Askalânî, *en-Nüket alâ İbni's-Salâh*, 1: 408.

¹⁰ Tablolarda gösterilmeyen, ileride değinilecek olan İbn Hazm'ın, zayıf hadislerin birbirini destekleyip yükseltmeyeceğine dair görüşü burada hatırlamak gerekmektedir.

tarîk esas alınarak rivayet zayıf olarak değerlendirilebilir (C). Bir rivayet ikisinin de çok zayıf iki veya daha fazla tarîkten geliyorsa, hiçbir şekilde mütâbaâta uygun olmadığı için çok zayıf olarak kalır. Yani çok zayıf hadisler, ya çok zayıf bir tek tarîkten gelirler ya da çok zayıf tarîke destek olarak kullanılamayacak kadar zayıf birden fazla tarîkten gelirler. Bu durumda, “Çok zayıf hadisler, mütâbî veya şâhidleri bulunsa da zayıflıktan kurtulamaz.” şeklindeki ifadeyi, “Çok zayıf bir rivayetın mütâbî veya şâhidi de kendisi gibi zayıf olursa zayıflıktan kurtulamaz. Fakat kendisinden daha yüksek seviyede rivayetler tarafından desteklenirse zayıflıktan kurtulabilir.” şeklinde anlamak daha uygun görünmektedir.

Çok zayıf olan rivayetlerin mütâbaâtı ile ilgili olarak, bir araya geldiklerinde çok zayıf olmaktan kurtulacağına¹¹ ve rivayetın hasen derecesine ulaşmasa da fezâilde amel edilebilir hale geleceğine dair görüşler mevcuttur.¹² Bu görüş kabul edilecek olsa bile, bu yükseliş, ahkâm konusundaki rivayetler için değil, fezâilde kullanılacak rivayetler için mümkün kabul edilmektedir. Bu görüşe, zayıf hadislerin birbirini desteklemelerinin mümkün olmadığını kabul eden İbn Hazm (ö. 456/1064) karşı çıkmaktadır. İbn Hazm, çok zayıf olan rivayetler için, rivayetın tarîklerinin fazlalığının, zayıflığını yok etmek yerine daha da artıracığını ifade etmektedir.¹³

II. RİVAYETLERİN ZAYIFLIK DERECELERİNİN GÜNDEME GELİŞİ

Hadis usûlü kavramlarının gelişimi tedricî bir şekilde gerçekleşmiştir. Bu sebeple hadis ıstılahlarının hangi şartların etkisiyle doğduğu ve geliştiğini bilmek önem arz etmektedir.¹⁴ Bu ihtiyaçtan hareketle bu başlık altında rivayetlerin zayıflığının derecesini vurgulayan terimlerin ne zaman ve ne sebeple ortaya çıktığı üzerinde durulacaktır.

Çok zayıf hadis, hadisın bir çeşidi olmaktan ziyade zayıf hadisın zayıflığının derecesini anlatan bir tabir olarak mütalaa edilebilir ve bu sebeple zayıf hadis kavramı ile doğrudan ilgilidir. Bu açıdan, rivayetlerin zayıflıklarının derecelerinin vurgulanmaya başlanmasına ve nihayet “çok zayıf” olmanın hadislere ait bir sıfat gibi kullanımına yol açan muhtemel neden-

¹¹ Muhammed Cemâlüddîn b. Muhammed Saîd b. Kâsım ed-Dımaşkî Kâsımî, *Qavâ' idü'l-tahdiş min fünûni muştalahi'l-hadiş* (Müessesetü'r-risâle, 2004), 154.

¹² Süyûtî, İbn Hacer'den tarîklerin çokluğu ile münker derecesinden daha üst bir dereceye yükelebileceği şekilde bir görüş aktarmaktadır. Süyûtî, *Tedribü'r-râvî fi şerhi Takribi'n-Nevevî*, I, 90; Ayşe Esra Şahyar Ağrakça, *Kütüb-i Sitte'den Örneklerle Zayıf Hadis Rivayeti* (İstanbul: Akdem, 2011), 46.

¹³ İbn Hazm'a ait görüşün eleştirisi için Bkz. Zerkeşî, *en-Nüket alâ İbni's-Şalâh*, 1: 322.

¹⁴ Hadis ıstılahlarının doğuş ve gelişimi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Yücel, *Hadis İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi: Hicri İlk Üç Asır* (MÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2014).

lerini anlayabilmek için, zayıf hadislerin ahkâm konularında kullanımı gibi çeşitli gelişmelerin tümünün göz önünde bulundurulması gereklidir.

Rivayetlerin zayıflıklarının dereceleri, ilk olarak İbnü's-Salâh (ö. 643/1245) tarafından gündeme getirilmiştir. İbnü's-Salâh, “zayıflığın kuvveti” (قوة الضعف) tabirini zayıf hadislerin çeşitlerinden bahsederken, zayıflıktan kurtulamayacak rivayetlerle yani mervî ile ilgili olarak kullanmıştır.¹⁵

Bazı rivayetlerin çok zayıf oluşundan bahsedilmesi ile rivayetlerin zayıflığının dereceleri ile ilgili vurgunun yoğunlaşması ise zayıf hadisle amel tartışmalarıyla başlamış görünmektedir. Zayıf hadisle amel tartışmaları, zayıf hadis rivayeti konusu ile birlikte düşünülmesi gereken fakat ondan farklı bir tartışmadır. Daha önce Şahyar'ın çalışmasında gösterdiği üzere zayıf hadisle fezâil konusunda amel edilebilirlik fikri, uzun süre devam eden zayıf hadisin tahammül ve rivayetinin caiz olduğu fikrinin ardından gündeme gelmiştir. Buna göre, “rivayet dönemi” olarak bilinen ilk asırlarda, mümkün olduğunca fazla sayıda hadisin cem edilmesi amaçlanmaktaydı. Sahih hadisin şartlarına erişemeyen rivayetler de mütâbi veya şâhid olarak kullanılabilirler için derlenmekteydi. Zaten ahkâm dışındaki konularda zayıf hadislerin rivayet edilebileceğine dair genel bir kanaat mevcuttu.¹⁶ Bununla birlikte, dönem itibarıyla, fezâille ilgili olarak rivayet edilen zayıf hadisler, tâ'dilin alt derecelerindeki râvilerin rivayetlerinden oluşmaktaydı.¹⁷ Fezâil konularında zayıf hadislerin rivayet edilmesi ile ilgili tavır, zaman içinde önemli bir değişikliğe de uğramamıştır.¹⁸ Fezâile dair konularda zayıf hadislerin rivayetine dair bu esneklik, Nevevî (ö. 676/1277) ile farklı bir boyuta taşınmıştır. Nevevî, İbnü's-Salâh'ın (ö. 643/1245) *Ulûmu'l-hadîs*'i üzerine yazdığı eserinde, ahkâm dışındaki konularda mevzû rivayetler hariç zayıf hadislerin rivayet edilmesinin cevazına ilave olarak, bu rivayetlerle amel de edilebileceğini ifade etmiştir.¹⁹

Zayıf hadislerin rivayetiyle birlikte zayıf hadislerle amel de edilebile-

¹⁵ İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs (Mukaddimetü İbnü's-Salâh)*, 34.

¹⁶ Rivayet asrında nakillerden hareketle hadisçilerin ahkâm ile fezâil konularına dair hadislere karşı tavırlarına dair bkz. Ayşe Esra Şahyar, “Zayıf Hadisle Fezâil Konusunda Amel Edilebilirlik Fikirinin Doğuş ve Gelişimi”, *Hadis Tetkikleri Dergisi* 1 (2003): 34-38.

¹⁷ Bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için için Bkz: Şahyar, “Zayıf Hadisle Fezâil Konusunda Amel Edilebilirlik Fikirinin Doğuş ve Gelişimi”, 34.

¹⁸ Fezâil ile ilgili konularda zayıf hadislerin rivayeti ile ilgili olan yaklaşımları görmek için bkz: Şahyar, “Zayıf Hadisle Fezâil Konusunda Amel Edilebilirlik Fikirinin Doğuş ve Gelişimi”; Jonathan Brown, “Even If It's Not True It's True: Using Unreliable Hadîths in Sunni Islam”, *Islamic Law and Society* 18/1 (2011): 1-52.

¹⁹ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî Nevevî, *et-Taḳrîb ve't-teysîr li ma'rîfeti süneni'l-beşîri'n-nezîr* (Dârü'l-kütübi'l-'Arabî, t.y.), 48; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî fi şerhi Taḳrîbi'n-Nevevî*, 1: 162.

ceğine dair kanının yaygınlaşmasıyla birlikte, ulemâ, zayıf hadisle fezâil-de de olsa amel edebilmek için çeşitli şartlar dile getirmeye başlamışlardır. Zayıf hadislerle amel etmenin şartlardan biri de İbn Hacer'den (ö. 852/1448), öğrencisi Sehâvî (ö. 902/1496) tarafından, “zayıflık, şiddetli olmamalıdır” ifadeleriyle aktarılmıştır. Sehâvî bu şartları hocasından duyduğunu ve hocasını bu şartları kendisi için yazdığını ifade etmektedir. Sehâvî, Alâî'den (ö. 761/1359), bu şart üzerinde âlimlerin ittifak ettiklerinin rivayet edildiğini de belirtmektedir.²⁰ Sehâvî'nin aktardığı bu kullanım ile rivayetlerin zayıflığının derecesi meselesi daha sık şekilde gündeme gelmeye başlamıştır.

Özetle, rivayetlerin zayıflıklarının dereceleri ile bağlantılı düşünülebi-lecek kullanımlar hadis usûlüne dair eserlerde farklı tabirlerle de olsa, ilk olarak hicri VII. yüzyılda görülmüştür. Kavramın yaygınlık kazanması ise, hicri VIII. yüzyılda zayıf hadislerle amel şartlarına dair tartışmalarla birlikte gerçekleşmiştir.

III. İLK DÖNEM HADİS USÛLÜ ESERLERİNDE ZAYIFLIĞIN DERECELERİNE DAİR KULLANIMLAR

Bundan önceki bölümde rivayetlerin zayıflıklarının miktarı üzerinde duran ifadelerin kullanımının doğuşuna yol açan süreci incelemiştik. Rivayetlerin zayıflıklarının dereceleri dair kullanımların hadis usûlü eserlerindeki kullanım şekillerini kronolojik olarak incelemek de önem ifade etmektedir.

Hadis usulü eserlerinde rivayetlerin çok zayıf olduğuna dair yapılan vurguların görülmesinden önce, zayıflığın derecelendirilmesi anlamında çeşitli kullanımlar mevcuttur. Bu kullanımlar, rivayetin zayıflığını artıran râvi kusurlarıyla ilgili konularda görülür. Mesela Müslim b. el-Haccâc (ö. 261/875), *Sahih*'inin mukaddimesinde, yalancılıkla itham olunanlar ile rivayetleri münker ve hatalı olanların rivayetlerinden uzak durduğunu ifade etmektedir.²¹ Bu durum, Müslim'in bu kusurları taşıyan râvilerden gelen rivayetleri diğerlerinden daha zayıf gördüğü şeklinde yorumlanabilir. Ebû İsâ et-Tirmizî (ö. 279/892) de rivayetlerin zayıflık derecelerinin farklılığına dolaylı olarak değinmektedir. Tirmizî, hasen hadisi tanımlarken râvinin yalancılıkla itham edilmemiş olması ve rivayetin şâz olmaması gerektiğini söylemektedir.²² İbn Hacer (ö. 852/1448) bu durumu, söz konusu iki kusurun Tirmizî tarafından ağır kusur sayıldığı istikâmetinde yorumlamak-

²⁰ Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdîrahmân b. Muhammed Sehâvî, *el-Kavlu 'l-bedi' fi 'ş-salâti ale 'l-habibi 'ş-şefi'* (Müessesetü'r-Reyyan, 2002), 274.

²¹ Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî Müslim, *Sahih-i Müslim* (Riyad: Daru Taybe, 2006), 1: 3.

²² Ebû İsâ Muhammed b. İsâ Tirmizî, *Sünenü 'l-Tirmizî* (Beirut: Dâru'l-Ğarbi'l İslâmî, 1996), 6: 254.

tadır.²³ Bu durumda, hafıza zayıflığı, hata, ihtilât, mestûr râvinin ‘an‘ane ile rivayeti ve seneddeki kopukluk, Tirmizî’ye göre rivayette hafif zayıflığa yol açan etmenlerden sayılabilir.

Râmhürmüzî’nin (ö. 360/970), Hâkim Neysâburî’nin (ö. 405/1014) ve Hatîb el-Bağdâdî’nin (ö. 463/1071) eserlerinde, hadis usûl ilminin gelişim devresinin ürünü olmalarının bir sonucu olarak, zayıf hadisle ilgili olarak böyle bir ayrıma rastlanmamıştır. Fakat çok zayıf hadis ibaresi ile olmasa da, Müslim b. el-Haccâc’ın (ö. 261/875) ve Tirmizî’nin (ö. 279/892) dolaylı kullanımlarına benzer kullanımlar, bu eserlerde de mevcuttur. Mesela Râmhürmüzî’nin Şu‘be’den (ö. 160/776) naklettiği rivayette, Şu‘be’ye râvilerin rivayetlerinin ne zaman terk edileceği sorulmaktadır. Şu‘be, bilinen şahıslardan bilinmeyen şeyler aktardıklarında, hataları çoğaldığında, yalancılıkla itham edildiklerinde, hatalı olduğunda icma olan bir rivayette bulduklarında râvilerin terk edileceğini söylemektedir.²⁴ Aynı rivayet, Hâkim Neysâburî (ö. 405/1014) tarafından da nakledilmektedir.²⁵ Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) de yalanla itham edilen, hatası çok olan, şâz rivayette bulunan ve vehmi çok olan kişilerle ihticâc edilmeyeceğine dair birçok görüş aktarmaktadır.²⁶ Görüldüğü gibi, bu eserlerde çok zayıf/az zayıf gibi istilâhî bir ayrıma gidilmemekle beraber, rivayeti kabul edilemeyecek râvi kusurları zikredilerek bir derecelendirme yapılmıştır.

Müteahhirûn dönemine ait bir diğer eser olan İbnü’s-Salâh’ın (ö. 643/1245) telif ettiği *Ulûmu’l-hadîş*, konu ile ilgili ayrıntılı bilgilerin müstakil bir başlık altında işlendiği ilk kaynaktır. İbnü’s-Salâh’ın bu eserinde çok zayıf hadis hakkındaki bilgi, hasen hadis başlığı sonrasında *Tenbihât* uyarısıyla bilgi verilmiştir. Burada, “Zayıf bir hadis, birçok târikten geliyorsa bu onun zayıflığını giderir mi?” sorusuna cevap verilirken zayıf hadisin dereceleri bulunduğu ifade edilmiştir. Eğer hadisteki zayıflık, râvinin zabtından veya senedin muttasıl olmamasından kaynaklanıyorsa, destekleyici rivayetlerle bu zayıflığın aşılacağı ifade edilmektedir. Desteğe rağmen zayıflıktan kurtulmayacak rivayetlerle ilgili olarak ise iki kusurdan bahsedilmektedir: Râvilerin yalancılıkla ithamı ve rivayetin şâz olma durumu.²⁷ İbnü’s-Salâh, bu tür kusurları olan rivayetlerin çok zayıf olmalarından (zayıflıklarının fazlalığından/kuvvetinden) dolayı zayıflıktan kurtulamayacaklarını söylerken “لقوة الضعف” ifadesini kullanmıştır. “لقوة الضعف” ifadesi,

²³ İbn Hacer el-Askalânî, *en-Nüket alâ İbni’s-Şalâh*, 1: 387.

²⁴ Hasen b. Abdîrahmân Râmhürmüzî, *el-Muhaddîşü’l-fâsıl beyne’r-râvî ve’l-vâ’î* (Dârü’l-fîkr, 1771), 410.

²⁵ Ebû Abdullâh b. Muhammed b. Abdullâh b. Muhammed Hâkim en-Nîsâbüri, *Ma’rifetü ‘ulûmi’l-hadîş*, (Beyrut: t.y.), 62.

²⁶ Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî ‘ilmi’r-rivâye* (Dârü’l-hüdâ, 2003), 1: 419-430.

²⁷ İbnü’s-Salâh, *Ulûmu’l-hadîş (Mukaddimetü İbni’s-Salâh)*, 34.

farklı bir ibare ile olsa da tespitlerimize göre çok/aşırı zayıflığa işaret eden ilk kullanımdır ve yine râvi kusurlarıyla birlikte zikredilmiştir. İbnü's-Salâh bu kullanıma uygun olarak, hasen hadisleri ikiye ayırır. Bunlardan bir grup, râvisi yalanla itham edilmeyen ve çok hata yapmayan, aynı zamanda başka bir tarikten daha gelen rivayetlerdir.²⁸ Bu yaklaşımı, İbnü's-Salâh'ın çok hata ve yalanla ithamı, rivayetin hasen derecesine ulaşmasını engelleyen, telafi edilmez birer kusur olarak gördüğü yönünde yorumlanabilir.

İbnü's-Salâh'ın (ö. 643/1245) eseri üzerine yapılan çalışmalarda zayıf hadislerin derecelendirilmesi konusu daha derinlemesine ele alınmış görülmektedir. Nevevî'nin (ö. 676/1277) *et-Taqrîb* adlı eserinde zayıflığın derecesine dair bir ibare kullanılsa da, zayıflıktan kurtulamayan rivayetlerle ilgili bir açıklamaya, hasen başlığı altında ayrı bir bölümde yer verilmiştir. Nevevî, bir rivayetin birden fazla tarikten gelmekle zayıflıktan kurtulmasının, râvinin fısı söz konusu olduğunda mümkün olmadığını ifade etmektedir.²⁹

İbn Hacer (ö. 852/1448), *en-Nüket alâ İbni's-Salâh* adlı eserinde, İbnü's-Salâh'ın (ö. 643/1245) rivayetin çok zayıf olmasına sebep olarak dile getirdiği iki şartı (Yalancılıkla itham ve rivayetin şâz olma durumu) İbnü's-Salâh'ın kendi ifadeleriyle aktarır.³⁰

İbn Hacer'in çok zayıf hadis kavramına dair en mühim katkısı zayıf hadislerle fezâilde de olsa amel edilebilmesi için ileri sürdüğü üç şart ile olmuştur. Bu şartlar şunlardır:

1. Hadisteki zayıflığın şiddetli olmaması (أن يكون الضعف غير شديد)
2. Hadisin, İslâm dininin genel esaslarından birine uygun olması
3. Amel ederken hadisin sübutuna kesin bir şekilde inanılmaması³¹

Bu şartlar ve “zayıflığın şiddetli olmaması” tabiri, İbn Hacer'in (ö. 852/1448) kendi eserlerinde yer almamaktadır. Bu şartları, ilk olarak, İbn Hacer'in öğrencisi Sehâvî (ö. 902/1496), *el-Ğavlu'l-bedî'* adlı eserinde yukarıda bahsettiğimiz üç şartı duyduğunu ve hocasının bu şartları kendisi için yazdığını söylemektedir.³² Bu şartların ilki : “أن يكون الضعف غير شديد فيخرج من انفراد من الكذابين والمتهمين بالكذب ومن فحش غلظه” (Zayıflığın şiddetli olmaması, bu şekilde yalancıların, yalancılıkla itham edilenlerin ve hatası çok râvilerin yalnız başına aktardıkları rivayetler -bu kapsamdan- çıkar.) şeklinde ifade edilmiştir. Bu durumda, çok zayıf hadislerin râvilerinin kusurları, çok hata yapmak, yalancılık ve yalancılıkla itham olmaktadır. Sehâvî, Alâî'den (ö. 761/1359) zayıf hadisle amel

²⁸ İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs (Mukaddimetü İbni's-Salâh)*, 33.

²⁹ Nevevî, *et-Taqrîb ve't-teysîr li ma'rîfeti süneni'l-beşîri'n-nezîr*, 31.

³⁰ İbn Hacer el-Askalânî, *en-Nüket alâ İbni's-Salâh*, I, 408.

³¹ Sehâvî, *el-Ğavlu'l-bedî' fi's-şalâti ale'l-ğabibi's-şefî'*, 472; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî fi şerhi Taqrîbi'n-Nevevî*, 1: 162.

³² Sehâvî, *el-Ğavlu'l-bedî' fi's-şalâti ale'l-ğabibi's-şefî'*, 496.

edilebilmesi için, bu birinci şart üzerinde âlimlerin ittifak ettiklerinin rivayet edildiğini belirtmektedir.³³ Son iki şartı ise İbn Abdi's-Selâm (ö. 660/1262) ve İbn Dakîkî'l-'îd (ö. 702/1302) zikretmişlerdir.³⁴ Bu şartlar daha çok, fezâilde zayıf hadislerle amel etmeyi şartlı kabul eden kimselerin delilleriyle ilgilidir.³⁵

Sehâvî (ö. 902/1496), Irakî'nin (ö. 806/1404) eseri üzerine yazdığı *Fethu'l-muğîs bi-şerhi Elfiyyeti'l-hadîş li'l-İrâkî* adlı kitabında, hasen başlığı altında birçok tarikten gelse de hasen derecesine yükselemeyecek rivayetlerden bahsederken râvinin yalancı olması ve hadisin şâz olması durumlarını belirtir. Sehâvî, daha sonra son bir şart olarak da “zayıflığının kuvvetli olması” (“قوي الضعف”) şeklinde bir ibare kullanmış olan Irakî'nin bu ifadesini, “bu ikisi dışında reddi gerektiren (şeyler)” olarak açıklamıştır. Irakî bu ibareyi Elfiyye'sine yazdığı kendi şerhinde³⁶ de benzer şekilde açıklamıştır. Bu ibare, eserin bir nüshasında “كفحش الغلط” şeklinde açıklanmaktadır.³⁷

Süyûtî (ö. 911/1505) *Tedribü'r-râvî* adlı eserinde, *fâide* başlığı altında zayıf hadislerin kullanımı ile ilgili İbn Hacer'in şartlarını tekrar etmektedir.³⁸ Çok zayıf hadis kavramı, İbn Hacer'den aktarılanlar dışında Süyûtî tarafından *Tedribü'r-râvî*'de ilave bir bilgi ya da açıklama zikredilmemektedir. Süyûtî, çok zayıf-az zayıf gibi bir ayırmadan söz etmemekle birlikte, zayıf hadisin de “sahih hadis gibi” derecelerinin olduğunu ifade etmektedir.³⁹ Süyûtî, Nevevi'nin (ö. 676/1277) desteğe rağmen yükselmeyecek hadisler arasında zikrettiği “râvisinin fâsik olması” şartına “veyahut yalancı olması” ibaresini eklemektedir.⁴⁰ Süyûtî'nin *Elfiyye*'sinde ise râvinin hafıza zayıflığı, irsal, tedlis yapması ve meçhul olma durumu, başka tariklerle yükselebilir zayıflıklardan sayılırken fisk ve yalancılıkla ithâm ise çok zayıflığa sebep olan kusurlardan görülmektedir.⁴¹

³³ Biz yaptığımız incelemelerde, Alâî'nin eserlerinde bu ittifaka dair herhangi bir ifadeye rastlayamadık. Alâî'nin İbn Hacer'in hocası olduğu göz önüne alındığında, İbn Hacer'in eserlerinde bu ittifaka değinmesi beklenebilir. Fakat İbn Hacer'in eserlerinde de bu konuyla ilgili herhangi bir atfa rastlayamadık. Bu durumda İbn Hacer'in, bu ittifakı hocasından şifâhî olarak duyup öğrencisi Sehâvî'ye aktardığını düşünmek mümkündür.

³⁴ Sehâvî, *el-Kavlu'l-bedî' fi's-şalâti ale'l-habîbi's-şefî'*, 472.

³⁵ Bu şartları Süyûtî de aktarmaktadır. Süyûtî, *Tedribü'r-râvî fi şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, 1: 162.

³⁶ Zekeriyâ el-Ensârî, *Fethu'l-bâki 'alâ Elfiyyeti'l-İrâkî* (Beyrut: Darü'l Kütübî'l İlmîyye, 2002), I, 149.

³⁷ Sehâvî, *Fethu'l-muğîs bi-şerhi Elfiyyeti'l-hadîs*, 1: 130.

³⁸ Süyûtî, *Tedribü'r-râvî fi şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, 1: 162.

³⁹ Süyûtî, *Tedribü'r-râvî fi şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, 1: 92.

⁴⁰ Süyûtî, *Tedribü'r-râvî fi şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, 1: 90.

⁴¹ Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr Süyûtî, *Elfiyyeti's-Süyûtî fi 'İlmi'l-hadîş* (Beyrût: Dârü'l-ma'rife, t.y.), 15.

Muhammed Cemâlüddîn Kâsımî (ö. 1332/1914) *Ḳavâ'idü't-tahdîs* isimli eserinde, zayıf hadislerin kabul şartları başlığı altında âlimlerin konu ile ilgili düşüncelerini zikretmiştir. Kâsımî, Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *Tedrib*'inden nakille, İbnü's-Salâh (ö. 643/1245) ve Nevevî'nin (ö. 676/1277) sadece hadisin fezâil ile ilgili olması şartını ileri sürdükleri bilgisini aktarır. Kâsımî, daha sonra İbn Hacer'in (ö. 852/1448) şartlarından bahseder. Aynı başlık altında Zerkeşî'nin (ö. 794/1392) terğîb ve terhîb ile alakalı olanlar veya çok zayıf olmayan başka tarîklerden de gelenler dışında, zayıf hadisle amelîn merdûd olduğuna dair görüşüne de yer verilmiştir.⁴² Kâsımî, râvileri yalancı veya fâsik olan rivayetlerin başka tarîklerle desteklense de zayıflıktan kurtulamayacağını, sadece zayıflıklarının derecelerinin düşebileceğini belirterek diğer âlimlere katılmaktadır.⁴³ Son dönem hadis usûlcülerinden Tâhir el-Cezâirî (ö. 1338/1920) ise *Tevcihü'n-nazar* adlı eserinde, İbn Hacer'in şartlarını aktarmakla yetinmiştir.⁴⁴

IV. RİVAYETİN ÇOK ZAYIF OLMASINA YOLAÇAN RÂVİ KUSURLARI

Yukarıdaki kronolojik incelemede de görüldüğü gibi, özellikle ilk dönem hadis usûlü eserlerinde rivayetin senedindeki ve râvisindeki kusurlarla birlikte rivayetin zayıflık derecesinin arttığı üzerinde durulmaktadır. Bu başlıkta, rivayetin zayıflık derecesinin artmasına sebep olan râvi kusurları üzerinde durulacaktır.

Bilindiği gibi, hadislerin tenkidi, sened ve metin tenkidi olarak iki kısımda değerlendirilmektedir. Sened tenkidi, ittisal ve râvilerin durumu açısından ikili bir değerlendirmeyi içerir. Seneddeki kopukluk rivayette çok zayıflığa yol açan nedenlerden değildir.⁴⁵ Zayıflığın çok/aşırı olmasına sebep olan kusurlar râvilerin adalet veya zaptları ile ilgilidir. Rivayetin çok zayıf hale gelmesiyle ilgili bilgi veren hadis usûlü eserlerindeki bilgiler göz önünde bulundurularak, rivayetleri çok/aşırı zayıf hale getiren râvi kusurları, tablo halinde şöylece gösterilebilir:

⁴² Kâsımî, *Ḳavâ'idü't-tahdîs min fünûni muştalahî'l-hadîs*, 168.

⁴³ Kâsımî, *Ḳavâ'idü't-tahdîs min fünûni muştalahî'l-hadîs*, 154.

⁴⁴ Tâhir b. Sâlih b. Ahmed ed-Dımaşkî Cezâirî, *Tevcihü'n-nazar ilâ usûli'l-eşer* (Halep: Mektebü'l-matbû'âti'l-İslâmiyye, 1995), 2: 653.

⁴⁵ Salahattin Polat, *Hadis araştırmaları: tarih, usûl, tenkid, yorum* (İstanbul: İnsan Yayınları, 1997), 118.

<i>Ulûmü'l-ḥadîş</i> , İbnü's-Salâh (ö. 643/1245)	Yalancılıkla itham		Fuhşü'l-ğalat	Şâzlık
<i>et-Taḳrîb</i> , Nevevî (ö. 676/1277)		Fısk		
<i>Nuḥbetü'l-Fiker Şerḥi</i> , İbn Hacer (ö. 852/1448)	Yalancılıkla itham		Fuhşü'l-ğalat	Şâzlık
<i>Fethu'l-muğîş</i> , Sehâvî (ö. 902/1496),			Fuhşü'l-ğalat	Şâzlık
<i>Tedribü'r-râvî</i> , Süyûtî (ö. 911/1505)	Yalancılıkla itham	Fısk	Fuhşü'l-ğalat	
<i>Ḳavâ'idü't-tahdîs</i> , Kâsımî (ö. 1332/1914)	Yalancılıkla itham	Fısk	Fuhşü'l-ğalat	
<i>Tevcîhü'n-nazar</i> , Cezâirî (ö. 1338/1920)	Yalancılıkla itham		Fuhşü'l-ğalat	

Tabloda işaret edilen problemlerden yalancılıkla itham ve fık, adâlet vasfıyla ilgili iken fuhşü'l-ğalat ve şâzlık (muḥalefetü's-sikât kaynaklı olması bakımından) zabt vasıfları ile ilgilidir. Ebû Amr İbnü's-Salâh'ın (ö. 643/1245) *Ulûmü'l-ḥadîş*'inde çok zayıf hadislerden bahsederken belirttiği iki kusur (yani yalancılıkla itham ve şâzlık), onun çok/aşırı zayıflığa sebep olarak gördüğü nihai iki şart değildir. Zira İbnü's-Salâh, hasen hadisi tanımlarken, yalanla itham edilen veya çok hata yapan râvilerin rivayetlerinin, başka tarıklardan mütâbisi olsa da zayıflıktan kurtulamayacağını söylemektedir. Bu durumda, çok hata yapmak da İbnü's-Salâh'a göre çok zayıf hale getiren kusurlardandır. Zaten herhangi bir destekle zayıflıktan kurtulamayan zayıf hadislerden bahsedilirken kullanılan "râvisi yalancılıkla itham edilen veya şâz⁴⁶ olan rivayetin zayıflığı gibi..." ifadesi⁴⁷, bu iki şıkım örnek mahiyetinde dile getirildiğini akla getirmektedir.

Rivayetler, hadis usûlü eserlerinde rivayetin çok zayıf olmasına yol açan râvi kusurları açısından, zayıf hadis çeşitlerini ifade eden birtakım terimlerle ifade edilir:

Râvi Kusuru	Rivayete Verilen Ad
Yalancılıkla itham	Metrûk (İbn Hacer ve Süyûtî) ¹
Fısk	Münker (İbn Hacer); Metrûk (Süyûtî) ²
Fuhşü'l-ğalat ³	Münker (İbn Hacer); Metrûk (Süyûtî) ⁴
Fuhşü'l-ğafle ⁵	Münker (İbn Hacer); Metrûk (Süyûtî) ⁶
Sika râvilere muḥalefet	Şâz

⁴⁶ Şâz olma durumunun rivayetin zayıflığının derecesine etkisi ile ilgili açıklamalar için "Râvinin Zabıt Vasfındaki Eksiklik Sebebiyle Çok Zayıf Hale Gelen Rivayetler" başlığına bakınız.

⁴⁷ İbnü's-Salâh'ın kullandığı ifade, "ذلك كالضعف الذي ينشأ من كون الراوي متهما بالكذب أو كون الحديث شاذ" şeklindedir.

A. RÂVİNİN ADALET VASFINDAKİ EKSİKLİK SEBEBİYLE ÇOK ZAYIF HALE GELEN RİVAYETLER

Râvilerin adalet vasfındaki eksiklik sebebiyle çok zayıf hale gelen rivayetler, *metrûk* ve *münker* olarak isimlendirilmiştir.

Metrûk rivayet, yalancılıkla itham edilen râvinin tek başına rivayet ettiği hadistir.⁴⁸ Hadis imamlarının çoğu, yalancılıkla itham edilen kişilerden rivayette bulunmanın caiz olmadığı görüşündedirler.⁴⁹

Metrûk rivayeti ilk defa tanımlayan kişi, İbn Hacer'dir (ö. 852/1448).⁵⁰ İbn Hacer, metrûk terimini yalan söylemekle itham edilen râvinin rivayetine has olarak kullanmıştır. Süyûtî (ö. 911/1505) ise fuhşü'l-ğalat, fuhşü'l-ğafle ve fisk gibi kusurları olan râvinin rivayetlerini de metrûk olarak isimlendirmektedir.⁵¹

Münker rivayetin tanımı ise çok çeşitlidir. Bu tanımlar, esas itibarıyla muhalefet şartı koşması ve koşmaması açısından iki gruba ayrılabilir. Muhalefet şartı koşan tanımlara göre münker rivayet, zayıf râvinin güvenilir râviye muhalefeti sebebiyle zayıf olan rivayettir. Muhalefet edilen sika râvinin rivayeti de maruf olarak isimlendirilir. Münker rivayeti bu manada ilk olarak, Müslim b. el-Haccâc (ö. 261/875) kullanmıştır.⁵² Münker teriminin şâz rivayet manasında kullanılışı da muhalefet şartı koşan tanımlar içerisinde değerlendirilebilir. Fakat şâz rivayette zayıf râvinin güvenilir râviye değil, sika râvinin sika râviye muhalefeti söz konusudur. Muhalefet şartı koşmayan tanımlara göre ise münker rivayet, zayıf râvinin tek başına rivayet ettiği hadistir. Bu manadaki kullanım, ilk defa Tirmizî'de (ö. 279/892) görülmüştür.⁵³ Râvinin teferrüd ettiği rivayetleri münker rivayet olarak tanımlayan kullanımlar⁵⁴ ile münker rivayeti mevzû rivayetler manasında değerlendiren tanımlamalar⁵⁵ da muhalefet şartı koşmamaktadır.

İbn Hacer'in (ö. 852/1448) münker tanımı, muhalefet şartı koşmayan ta-

⁴⁸ İbn Hacer el-Askalânî, *Nuḥbetü'l-Fiker Şerhi*, 60; Yalancılıkla itham edilen râvinin rivayetini mevzû olarak gören yaklaşımlara da rastlamak mümkündür. Zeynuddin Ahmed b. Ahmed Zebidî, *Sahîhi Buhârî Muhtasarı*, trc. Babanzâde Ahmed Nâim - Kâmil Miras (Ankara: 1991, t.y.), 1: 294.

⁴⁹ Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân Receb el-Bağdâdî ed-Dımaşkı İbn Receb, *Şerhu 'İleli'l-Tirmizî*, 1978, 1: 88.

⁵⁰ Mehmet Efendioğlu, "Metrûk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: 2004), 29: 415-416.

⁵¹ Süyûtî, *Tedribü'r-râvî fi şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, 1: 128.

⁵² Mehmet Efendioğlu, "Münker", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: 2006), 32: 13.

⁵³ Efendioğlu, "Münker", 32: 13.

⁵⁴ Ebü'l-Fadl Zeynüddîn Abdurrahîm b. el-Hüseyn b. Abdurrahmân Irakî, *Fethu'l-muğîs* (Dârü'l-İmâm et-Taberî, 1996), 87.

⁵⁵ Ahmet Yücel, *Hadis İlminde Tenkid Terimleri ve İlgili Çalışmalar* (İstanbul: İFAV, 1998), 86.

nımlar kategorisindedir. İbn Hacer, fuhşü'l-ğalat, fuhşü'l-ğafle gibi kusurları bulunan veya fısık zâhir râvilerin rivayetlerine münker ismini vermektedir.⁵⁶ Celâleddin es-Süyûtî (ö. 911/1505), yalan söylemekle itham edilen râvinin tek başına rivayet ettiği rivayetlerle İbn Hacer'in münker olarak adlandırdığı rivayetleri, metrûk olarak isimlendirmektedir. Bu durumda, İbn Hacer'in kullandığı münker rivayet kavramı ile Süyûtî'nin metrûk rivayet kavramı arasında umum-husus ilişkisi vardır.

B. RÂVİNİN ZABT VASFINDAKİ EKSİKLİK SEBEBİYLE ÇOK ZAYIF HALE GELEN RİVAYETLER

Zabt kusuru olan râviler, rivayetlerinde değişiklik veya bozulmalara yol açmaları sebebiyle rivayetlerini iyi zapteden râvilerden farklı, bazen onlarla çelişen rivayetlerde bulunurlar. Bu rivayetlere *şâz rivayetler* denir. *Şâz* teriminin tanımındaki farklar, hangi tür *şâz* rivayetin çok zayıf hadis kategorisine gireceğine bir ölçüt teşkil etmesi açısından önemlidir. *Şâz* terimi, hicri II. asırda sika râviye muhalefet anlamında yaygın olarak kullanılan ıstilahî manası dışında kullanılmıştır. Bu dönemlerde, sened açısından tek râvî kanalıyla gelen rivayete *şâz* dendiği gibi, metin ve muhtevası açısından maruf/meşhur sünnete ve uygulamaya aykırı olan hadislere de *şâz* denmiştir.⁵⁷

Şâz rivayetin tanımını ilk olarak yapan Şâfiî (ö. 204/819), *şâz* rivayeti “Güvenilir bir râvinin başkalarının rivayetine muhalif olarak rivayet ettiği hadistir” diyerek tarif etmiştir.⁵⁸ Şâfiî'nin (ö. 204/819) tanımını eserine alan Hâkim Neysâburî (ö. 405/1014), *şâz* hadisi sikanın tek başına rivayeti olarak tanımlamaktadır.⁵⁹ İbnü's-Salâh (ö. 643/1245) ise *şâz* rivayeti makbul olan ve olmayan şeklinde ikiye ayırmıştır. Merdûd olan *şâz* rivayetler, râviler tarafından adalet ve zapt bakımından daha üst mertebede olan bir râviye muhalif olarak rivayet edilirler ve bu rivayetler ferd bir tarîkten gelirler. İbnü's-Salâh'ın makbul saydığı *şâz* rivayet ise “Güvenilir olsun veya olmasın bir râvî tarafından tek başına rivayet edilen ve başka bir tarîkle desteklenmeyen hadis”tir.⁶⁰ İbn Hacer'e (ö. 852/1448) göre, râvilerin sayıya çokluğu, zabtlarının kuvvetli oluşu veya diğer tercih sebeplerinden birisi dolayısıyla, bir râvinin rivayetine kendinden daha üstün başka bir râvî tarafından muhalefet ediliyorsa, mercûh rivayete *şâz* denir.⁶¹ Süyûtî (ö.

⁵⁶ İbn Hacer el-Askalânî, *Nuḥbetü'l-Fiker Şerḥi*, 60.

⁵⁷ Muhittin Düzenli, *Hadislerde Gizli Kusurlar* (Ankara: İSAM, 2013), 75.

⁵⁸ Hâkim en-Nisâbü'rî, *Ma'rîfetü 'ulûmi'l-ḥadîş*, 119; Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâişü'l-ḥaşiş*, Dârü'l-kütübî'l-İlmiyye (Beyrut: t.y.), 54.

⁵⁹ Hâkim en-Nisâbü'rî, *Ma'rîfetü 'ulûmi'l-ḥadîş*, 54; Şâkir, *el-Bâişü'l-ḥaşiş*, 54.

⁶⁰ Süyûtî, *Tedribü'r-râvî fi şerḥi Takrîbi'n-Nevevî*, 1: 128; İbn Hacer'in bu konudaki itirazı için bknz. İbn Hacer el-Askalânî, *Nuḥbetü'l-Fiker Şerḥi*, 45.

⁶¹ İbn Hacer el-Askalânî, *Nuḥbetü'l-Fiker Şerḥi*, 43.

911/1505), şâzı makbul râvinin kendisinden daha sikaya muhalefeti olarak tanımlamaktadır.⁶² Şâz teriminin muhalefet noktasındaki ortaklık nedeniyle münker teriminin yerine kullanıldığı da görülür.⁶³ Oysa şâz rivayette râvi sika, münker rivayette ise râvi zayıftır.⁶⁴

Şâz rivayetle ilgili bu tanımların tümü gözden geçirildiğinde, iki yaklaşım göze çarpmaktadır. Birinci yaklaşım, sikanın başka bir sikaya muhalefetini öne almaktadır. İkinci yaklaşım ise sikanın kendisinden daha sikaya muhalif olmasını şâz rivayetinin özelliklerinden saymaktadır. Birinciye İmam Şâfi'nin (ö. 204/819), ikinciye İbnü's-Salâh'ın (ö. 643/1245) tanımları örnek verilebilir.

Özetle rivayetlerin çok zayıf olmasına sebep olan râvi kusurları gözden geçirildiğinde râvinin adaletiyle ilgili olan kusurlar râvilerin yalancılıkla itham edilmiş olması ve fîsk vasıflarına sahip olmasıdır. Rivayeti çok zayıf hale getiren râvinin zabtıyla ilgili sıkıntılar ise fuşşü'l-ğalat ve şâzlıktır.

Sonuç

Bu çalışmada kendisi gibi zayıf mütâbi veya şahidleri bulunsa da zayıflıktan kurtulamayan rivayetler “çok/aşırı zayıf hadis” olarak isimlendirilmiştir. Rivayetlerin zayıflık dereceleri ile ilgili istilahlar hadis usûlüne dair eserlerde ilk olarak hicri VII. yüzyılda görülmüştür. Dolaylı kullanımlar daha önceki kaynaklarda mevcut olsa da, İbnü's-Salâh'ın (ö. 643/1245) *Ulûmü'l-hadîş*'i, zayıf hadislerin derecelerinin ayrıntılarıyla işlendiği ve ibaresi farklı olsa da zayıflığın derecesinden bahsedilen ilk kaynaktır. *Ulûmü'l-hadîş* üzerine yazılan eserlerde de bu konu ele alınmaya devam etmiştir. “Za'fın şiddeti” ifadesi, ilk olarak İbn Hacer'in (ö. 852/1448) zayıf hadisle amel için ileri sürdüğü üç şart içerisinde gündeme gelmiştir. Çok zayıf hadis kavramı, daha sonraki dönemlerde yazılan Hadis usûlü eserlerinde ise İbn Hacer'in şartları aktarılırken kullanılmış ve yaygınlığı artmıştır. Kavramın yaygınlık kazanması ise, hicri VII. yüzyılda zayıf hadislerle amel edilebileceği görüşünün dile getirilişinin ardından bunun için mervînin belli şartlar taşıması gerektiğine dair tartışmalarla birlikte gerçekleşmiştir.

Hadis usulünde seneddeki kopukluk senedde ek bir kusur yoksa zayıflığın aşırı/çok olmasına yol açmaz. Rivayetinin çok zayıf hale gelmesine sebep olacak râvi kusurlarından yalancılıkla itham ve fîsk adâlet vasfıyla ilgilidir. Hatanın çok fazla olması anlamında fuşşü'l-ğalat ve şâzlık (sikaya muhalefet edilmesi sebebiyle) zabt vasıfları ile ilgilidir. Râvilerin adalet vasfındaki eksiklik sebebiyle çok zayıf hale gelen rivayetler, *metrûk* ve

⁶² Süyûtî, *Elfiyeti's-Süyûtî fi 'İlmi'l-hadîş*, 22.

⁶³ Mesela Bknz.: Şâkir, s. 54; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 1: 129.

⁶⁴ Hâkim en-Nisâbüri, *Ma'rîfetü 'ulûmi'l-hadîş*, 119.

münker olarak isimlendirilmiştir. Râvilerdeki zabt kusuru nedeniyle, kendilerinden daha zapt sahibi râvilerden farklı, bazen zapt sahibi râvilerin rivayetleri ile çelişen rivayetlerde bulunmaları sebebiyle oluşan değişiklik veya bozulmalar neticesinde ortaya çıkan ve teferrüd eden *şâz rivayetler* de çok zayıf hadislerden sayılabilir.

Çok zayıf hadisler mevzû rivayetlerden ayrı ve onlardan bir derece yüksek olsa da, delil olmaya elverişsiz rivayetlerdendir. Bu tür rivayetlerin birbirini destekleyerek faziletle ilgili konularda kullanılabilmesine dair görüşler dile getirilmiş olsa da, çok zayıf hadislerin ilgili olduğu konuya dair sahih hadisler varsa çok zayıf olan rivayetlere temkinli yaklaşmak gerektiğini söylemek mümkündür.

Kaynakça

Brown, Jonathan. “Even If It’s Not True It’s True: Using Unreliable Hadīths in Sunni Islam”. *Islamic Law and Society* 18/1 (2011): 1–52.

Cezâirî, Tâhir b. Sâlih b. Ahmed ed-Dımaşkî. *Tevcîhü'n-nazar ilâ uşûli'l-eşer*. Halep: Mektebü'l-matbû'âtî'l-islâmiyye, 1995.

Düzenli, Muhittin. *Hadislerde Gizli Kusurlar*. Ankara: İSAM, 2013.

Ebü Şühbe, Muhammed b. Muhammed. *el-Vasit fi Ulumi Mustalahi'l Hadis*. Alemü'l Marife, 1983.

Efendioğlu, Mehmet. “Metrûk”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: 2004.

Efendioğlu, Mehmet. “Münker”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: 2006.

Hâkim en-Nîsâbü'rî, Ebû Abdullâh b. Muhammed b. Abdullâh b. Muhammed. *Ma'rifetü 'ulûmi'l-hadîş*. Beyrut: t.y.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *el-Kifâye fi 'ilmi'r-rivâye*. Dârü'l-hüdâ, 2003.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *en-Nüket alâ İbni's-Salâh*. Medine: 1984.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *Nuḥbetü'l-Fiker Şerḥi*. Trc. Talat Koçyiğit. Ankara: 1971.

İbn Receb, Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân Receb el-Bağdâdî ed-Dımaşkî. *Şerḥu 'İleli't-Tirmizî*. 1978.

İbnü's-Salâh, Ebü 'Amr Osmân b. Abdurrahmân. *Ulûmu'l-hadîs (Mukaddimetü İbni's-Salâh)*. Beyrut: Daru'l Fikr, t.y.

Irakî, Ebü'l-Fadl Zeynüddîn Abdurrahîm b. el-Hüseyn b. Abdurrahmân. *Fethu'l-muğîs*. Dârü'l-İmâm et-Taberî, 1996.

Kâsımî, Muhammed Cemâlüddîn b. Muhammed Saîd b. Kâsım ed-Dımaşkî. *Qavâ'idü't-tahdîş min fînûni muştalahi'l-hadîş*. Müessesetü'r-risâle, 2004.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *Sahih-i Müslim*. Riyad: Daru Taybe, 2006.

Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *et-Taqrîb ve't-teysîr li ma 'rifeti süneni 'l-beşîri 'n-nezîr*. Dârü'l-kütübi'l-'Arabî, t.y.

Polat, Salahattin. "Gaflet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: 1996.

Polat, Salahattin. "Galat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: 1996.

Polat, Salahattin. *Hadis Araştırmaları: Tarih, Usûl, Tenkid, Yorum*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1997.

Râmhürmüzî, Hasen b. Abdirrahmân. *el-Muḥaddiṣü 'l-fâsıl beyne 'r-râvî ve 'l-vâ 'î*. Dârü'l-fikr, 1771.

Şehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed. *el-Kavlu 'l-bedî 'fi 'ş-şalâti ale 'l-ḥabîbi 'ş-şefî'*. Müessesetu'r-Reyyan, 2002.

Şehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed. *Fethu 'l-muğîs bi-şerhi Elfiyyeti 'l-hadîs*. Riyad: Mektebetü Dârü'l-minhâc, 1426.

Subhî, Sâlih. *Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1971.

Süyûtî, Celâleddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Tedribü 'r-râvî fi şerḥi Taqrîbi 'n-Nevevî*. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1996.

Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Elfiyyeti 's-Süyûtî fi 'İlmi 'l-hadîs*. Beyrût: Dârü'l-ma'rifet, t.y.

Şahyar Ağrakça, Ayşe Esra. *Kütüb-i Sitte'den Örneklerle Zayıf Hadis Rivayeti*. İstanbul: Akdem, 2011.

Şahyar, Ayşe Esra. "Zayıf Hadisle Fezâil Konusunda Amel Edilebilirlik Fikirinin Doğuş ve Gelişimi". *Hadis Tetkikleri Dergisi*. 1 (2003): 31-49.

Şâkir, Ahmed Muhammed. *el-Bâişü 'l-ḥaşıṣ*. Dârü'l-Kütübi'l-'ilmiyye. Beyrût: t.y.

Şerif Hatim b. Arif el-Avni. *el-Menhecü 'l-Mugtarah li fehmi 'l Mustalah*. Daru'l-Hicra, 1996.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *Sünenü 't-Tirmizî*. Beyrut: Dârü'l-Ğarbi'l İslâmî, 1996.

Yâsin, Mâhir. *Eşeru ileli 'l-hadîş fi ihtilâfi 'l-Fukaḥa*. Amman: 2000.

Yücel, Ahmet. *Hadis İliminde Tenkid Terimleri ve İlgili Çalışmalar*. İstanbul: İFAV, 1998.

Yücel, Ahmet. *Hadis İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi: Hicri İlk Üç Asır*. MÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2014.

Zebidî, Zeynuddin Ahmed b. Ahmed. *Sahîhi Buhârî Muhtasarı*. Trc. Babanzâde Ahmed Nâim - Kâmil Miras. Ankara: 1991, t.y.

Zekeriyâ el-Ensârî. *Fethu 'l-bâki 'alâ Elfiyyeti 'l-'İrâki*. Beyrut: Darü'l Kütübi'l İlmiyye, 2002.

Zerkeşî, Bedreddîn Muhammed b. Abdullâh. *en-Nüket alâ İbni 'ş-Şalâh*. Riyâd: Mektebetü Eḍvâü's-Selef, 1998.